

Հայագիտական հրատարակութիւններ

ԳԵՂԱՄ ՍԵՒԱՆ, «ՍՓԻԻՌ-ԲԱՆԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՈՒՐՈՒՄԳՆԵՐ», Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1980, 320 էջ:

Նմանօրինակ փորձ մը ցարդ չէր կատարուած հոս, կամ ընդհանրապէս՝ Սփիւռքի մէջ: Սփիւռքահայ գրականութիւնը իրականութիւն մըն է եւ արդէն մաս կը կազմէ մեր մշակոյթի պատմութեան, եւ որպէս այդպիսին՝ սերտելի նիւթ է, մանաւանդ ժամանակակիցներու կողմէ: Որովհետեւ յատկանշական եւ կարեւոր իրականութիւն մըն է այս մեր գրականութեան պատմութեան մէջ — որպէս երեւոյթ եւ պարտադրուած շեղում: Շեղում՝ նախ բացասական, եւ յետոյ նաեւ՝ դրական իմաստով: Գաղթական ժողովուրդի մը գաղթական գրականութիւնը, որ առանձին գոյութեան իրաւունք կը ստանայ՝ շատ արտակարգ, դրեթէ անկարելի պայմաններու մէջ: Երկիր, պետութիւն եւ պետականութիւն չունեցող գաղթականներու գրականութիւն է ասիկա, որ եղակի է իր տեսակին մէջ: Ուրիշ ոչ մէկ ժողովուրդ կրցած է գրականութիւն մշակել իր երկրէն դուրս՝ շատ աւելի նպաստաւոր պայմաններու մէջ իսկ: Սովորական եւ իրենց ազատ կամքովը գաղթական դարձած մարդիկ չեն այս փոքր հաւաքականութիւնները կազմող խլեակները, որոնք ցրուած են աշխարհի շորս ծագերուն: Արդարեւ փոքր, առանձին եւ իրարմէ տարբեր հաւաքականութիւններ են ասոնք աւելի, քան միաձոյլ եւ ամբողջութիւն մը կազմող ժողովուրդ: Հայեր են բոլորը, ճիշդ է, բայց պատահական եւ անտեղի կերպով չէ որ կոչուած են սուրիահայ, Փրանսահայ, լիբանանահայ, ամերիկահայ կամ պարսկահայ, եւն. : Առանձին եւ անկախ հաւաքականութիւններ եղած են, իրարու հետ կարելի եղած չափով կապեր պահելով հանդերձ: Եւ ժամանակի ընթացքին իրարմէ բաժնուած են նաեւ կենցաղով, հետաքրքրութիւններով, կեանքի ըմբռնումով եւ իրենց վիճակուած ապրելակերպով նոյնիսկ: Ամե-

րիկահայը եւ սուրիահայը, օրինակի համար, բոլորովին տարբեր մարդիկ են եւ հասարակաց ոչինչ ունին զրեթէ, բացի իրենց հայկական ծագումէն: Զարմանալիօրէն սակայն, եւ բարբախտաբար, սփիւռքահայութիւնը իր առանձին հատուածներով կրցած է ամբողջութիւն մը կազմել եւ պահպանել զայն: Եւ այս առեղծուածային ամբողջութիւնն է որ յաջողած է նաեւ զրականութիւն մշակել, անոր տալով իւրապատուկ զրոշմ եւ զոյութեան իրաւունք: Եւ այս իրաւունքով իսկ կը դառնայ բազկացուցիչ մէկ թեւը հայ զրականութեան: Ձեւով մը կարելի է նկատել զայն Արեւմտահայ զրականութեան շարունակութիւնը, որովհետեւ զայն մշակողները արեւմտահայեր են, կամ անոնց զաւակները:

Գեղամ Սեւանի շահեկան եւ անպայմանօրէն օդտակար աշխատասիրութիւնը՝ հայ զրականութեան այս նոր թելին նուիրուած ուրուագծային փորձ մըն է: Կը շեշտենք «ուրուագծային»ը, որովհետեւ հեղինակին իսկ ընտրողով, Սփիւռքահայ զրականութեան պատմութիւնը ներկայացնելու ձգտող առաջին փորձ մըն է կատարուածը: Ասիկէ առաջ Սփիւռքի մէջ իսկ այս տեսակ փորձ չէ կատարուած, հասկնալի պատճառներով թերեւ: Ուրեմն՝ թէեւ յապաղումով, նախաձեռնութիւնը կու դայ Հայաստանէն՝ նախկին սփիւռքահայ զրոյի մը կողմէ: Որ կրկնապէս շնորհաւորելի կը դարձնէ զործը: Սփիւռքահայ զրականութեան պատմութիւնը պէտք է գրուէր Սփիւռքի մէջ, որովհետեւ սփիւռքահայութիւնը աւելի պէտք ունի անոր, եւ ընտանի է որ ըլլար այդպէս: Պէտք ունի, որովհետեւ մեր պայմաններուն մէջ զրական, զեղարուեստական եւ ընդհանրապէս մշակութային ժառանգութեան պահպանումն ու ճանաչումը առաջնահերթ անհրաժեշտութիւն է Սփիւռքին: Ճանաչում՝ կատարուած ճիշդ ու անոր արդիւնքը վերլուծելու, բանաձեւելու եւ դնահատելու իմաստով: Յաւով պէտք է արձանագրենք թէ այս զրականութիւնը մատչելի չէ մեր ժողովուրդին, նկատելով որ հրատարակչական գործը կազմակերպուած չէ եղած մեր մօտ, եւ չէ՛ մինչեւ այսօր: Սփիւռքահայ զրոյը իր միջոցներով կը հրատարակէ իր հեղինակած գիրքերը՝ սովորաբար քանի մը հարիւր օրինակ, եւ զանոնք չի կրնար հասցնել ընթերցողին: Իսկ յաճախ անոր գործերը կը մնան անտիպ, եւ կամ ցրուած ու մասամբ մոռցուած մամուլին մէջ: Գործը գրուած է, զրականութիւնը՝ մշակուած, ու երբեմն հրատարակուած ըլլալով հանդերձ, կը մնայ անմատչելի: Այսինքն անդտանելի: Որ կը նշանակէ, թէ չի կարգացուիր, եւ ուրեմն՝ ծանօթ չէ: Սփիւռքահայը, ինք, չի ճանչնար իր զրականութիւնը, որովհետեւ եթէ ուզէ իսկ, չի կրնար ճանչնալ: Խօսքը գրողներուն մասին չէ բնականաբար, այլ բուն իսկ ժողովուրդին: Գրողներու ընթերցողները զրոյներն են,

որովհետեւ իրենց հրատարակած գործերը կը նուիրեն իրարու: Եւ այս կերպով մշակուած գրականութիւնը ոչ միայն կը մոռցուի, այլ կը կորսուի նաեւ: Փաստ՝ որ յաճախ մատենադարաններու մէջ խսկ կարելի չէ գտնել հայ հեղինակներու գործերը: Բայց հայ գրողը անըմբռնելի յամառութեամբ մը շարունակած է գրել, անտարբեր մնալով այլեւս գործին ճակատալրին նկատմամբ, եւ քնակնաբար չէ յաջողած գրականութիւնը ծառայեցնել բուն նպատակին:

Այս բոլորը նկատի ունենալով, նմանօրինակ աշխատասիրութեան մը անհրաժեշտութիւնը օր ըստ օրէ կը դառնար աւելի զգալի: Սփիւռքահայ գրականութիւնը պահպանելու եւ գայն ծանօթացնելու միակ կերպն էր թերեւս: Երբ մատչելի չեն գիրքերը, դէժ գտնուէր անոնց մասին լուրջ ուսումնասիրութիւն մը, ուր կարելի ըլլար ծանօթանալ անոնց եւ գաղափար մը կազմել դէժ: Ասոր կողքին կար, անշուշտ, այլ գրականութիւնն ու գործերը վերլուծելով արժեւորելու անհրաժեշտութիւնը, որ նոյնքան կարեւոր էր: Պատահական կամ պարապլայական ուսումնասիրութիւններ նոյնխի չկային, այլ միայն՝ տարրամ տպաւորութիւններ: Նկատի չունինք կարգ մը գրողներու մասին մասնաւոր առիթներով գրուած յօդուածները, որ գրական վերլուծումի եւ ուսումնասիրութեան ծիրէն դուրս կը մնան:

Գեղամ Սեւանի փորձը մասամբ կը լուծէ այս հարցը եւ կը լեցնէ բացը՝ հայ ընթերցողին տրամադրութեան տակ ղենելով Սփիւռքահայ գրականութիւնը ծանօթացնելու կոչուած համապարփակ գործի մը առաջին հատորը (1920—1945 տարիները ներկայացնող շրջանը): Եւ եթէ առիթ ունենայ ամբողջացնելու երկրորդ եւ լրացուցիչ մասը (1945—1980 թթ.), ինչպէս բնութագրած ու խոստացած է գիրքի ներածականին մէջ, Գեղամ Սեւան լուսադոյն ծառայութիւնը մատուցած կ'ըլլայ մեր գրականութեան: Հայաստանի մէջ իրմէ զատ թերեւս ոչ ոք պիտի կարենար ի գործ ածել այս առաքելութիւնը, որովհետեւ ինք աւելի մօտէն ճանչցած է ե՛ւ Սփիւռքը, եւ անոր գրականութիւնը՝ ըլլալով նախ եւ առաջ սփիւռքահայ գրող:

Առաջին հերթին պէտք է հաստատել, թէ հեղինակը խղճամխտ եւ բծախնդիր աշխատանք կատարած է, նիւթին մօտենալով անհրաժեշտ գիտական լրջութեամբ: Բացայայտ է, թէ տարիներ ուսումնասիրած է, սերտած, կարդացած եւ գիմած է իրեն մատչելի բոլոր աղբիւրներուն՝ հնարաւորութեան սահմաններուն մէջ: Սփիւռքի մէջ խսկ այս անկարելի պիտի ըլլար հաւանաբար, եւ դարմանալի չէ ուրեմն որ գործը ունի թերութիւններ՝ հակառակ կատարուած լուրջ ու գիտական աշխատանքին: Այս, թէեւ, աշխատասիրութեան արժէքէն ոչինչ կը պակսեցնէ: Գեղամ Սեւան ըրած է իր կարելին, առաւելագոյնը, ու ոչ ոք կրնայ զինք մեղադրել թերացումով կամ զան-

ցառութեամբ: Արդիւնքը, առանց վերապահութեան, կարելի է յաջողութիւն մը նկատել: Փաստօրէն Սփիւռքահայ դրականութիւնը Սեւանի այս գործով կ'ունենայ իր առաջին եւ միակ ամբողջական ուսումնասիրութիւնը, որ անպայմանօրէն որպէս աղբիւր եւ մեկնակէտ պիտի ծառայէ հետագայ ուսումնասիրողներուն եւ դրականութեան պատմագիրներուն:

Նմանօրինակ աշխատութիւն մը, բնական է, կարելի է ծրարել եւ դասաւորել զանազան կերպերով: Հեղինակը, ժամանակագրական հրամայողականին կառչելով հանդերձ, ընտրած է բաւական հետաքրքրական եւ խորքին մէջ ճիշդ բաժանումներու եղանակ մը: Այսպէս՝ կարօտի Գրականութիւն, Նախանջի ... Երգ, Խօսք Բանաստեղծութեան Մասին Նախքան Բանաստեղծութիւնը, Մի Աշխարհ... Երկու Ընկալում, եւ ի վերջոյ՝ Յանուն Գոյատեւման, եւ Վերածնունդ Հայրենիք:

Այս բաժանումներով Գեղամ Սեւան կը փորձէ Սփիւռքահայ դրականութիւնը տեղաւորել ժամանակի եւ սփիւռքահայ կեանքի աստիճանական կազմաւորման եւ հոլովոյթի պարունակէն ներս: Քսանական թուականներուն դրականութիւնն ալ խարխափումի մէջ է, ինչպէս Սփիւռքը, որ ձեւ եւ մարմին չէ ստացած տակաւին: Հայը իր երկրէն արտաքսուած ըլլալով, լոկ դաղթական է այս շրջանին եւ գիտակցութիւնը չունի սփիւռք եղած ըլլալու: Եւ իրականութեան մէջ դեռ չէ եղած: Քանի մը տարի հազիւ անցած է պատմական այդ աննախընթաց դէպքերէն, որ զինք նետած են աշխարհի փողոցներուն մէջ՝ որպէս անտուն, անհայրենիք եւ անարդուած խլեակ: Այս ամբողջին որպէս հետեւանք իր մէջ կայ միայն կորսուած հայրենիքի մը գիտակցութիւնը, որ անդարմանելի եւ կոտորացող վէրք է: Զարմանալի չէ ուրեմն, որ այս շրջանին ան ապրի եւ տաղնապի միայն այս գիտակցութեամբ, ու կարօտնայ հարազատ երկրին, հողին, ծննդավայրին: Եւ ասկէ՝ կարօտի դրականութիւնը: Բնականաբար՝ Համաստեղ, որու կարեւոր տեղ կը տրամադրէ եւ կը վերլուծէ սպառիչ կերպով: Եւ անշուշտ՝ Բենիամին Նուրիկեան, Արամ Հայկազ, Յակոբ Մնձուրի (որու դրականութիւնը, մեր կարծիքով, այս շրջանին տակաւին գոյութիւն չունէր իսկ, թէեւ հետագային, շատ աւելի ուշ, պիտի մշակէր նոյն թեմայով դրականութիւն), Վահէ Հայկ, եւ զարմանալի կերպով նաեւ Վազգէն Շուշանեան՝ որպէս գիւղագիր:

Շուշանեանի դրականութիւնը, իր իւրայատկութիւններով, առաւելութիւններով եւ թերութիւններով, անպայմանօրէն պէտք է դասել այս բաժնին մէջ — կարօտի դրականութիւն — բայց ոչ որպէս գիւղագիր: Նախ՝ Շուշանեանը գիւղացի չէր, եւ չէր ճանչցած հայ-

կական գիւղը, այնպէս ինչպէս Համաստեղը, օրինակի համար: Եւ Բոտոսդոն՝ Ծուշանեանի ծննդավայրը, գիւղաքաղաք մըն էր ի վերջոյ, ուր ան ապրած էր քաղքենի կեանք մը առաւելարար: Բայց կարեւորը, բնական է, անոր դրականութիւնն է, որ գիւղազրութիւն չէ սակայն: Կարօտի դրականութիւն՝ անշուշտ. եւ լաւագոյն տեսակէն: «Ճերմակ Վարսենիկ»ը— որ ձախող վէպ մըն է յամենայն դէպս, եւ «Օրերը Գեղեցիկ Ձեն»ը, որ նոյնպէս կը ձախողը որպէս վէպ (իր կարգ մը աննման էջերով հանդերձ), կարելի չէ գիւղազրութիւն նկատել: Գեղամ Սեւան կրնայ մասնաւոր տկարութիւն ունենալ Վազգէն Ծուշանեանի հանդէպ, ինչպէս իր սերնդակիցներէն շատեր, եւ դարմանալի չէ: Ի վերջոյ Ծուշանեանի ըմբոստութիւնը, անսակարկ հայրենասիրութիւնը, գաղափարական անշեղ հաւատամքը, որ կը կազմեն իր դրականութեան ուղն ու ծուծը, կրնային զինք միայն սիրելի դարձնել բոլորին: Բայց ինք իսկ պիտի դարմանար, եթէ իմանար, թէ իր դրականութեան կարեւոր մէկ մասը գիւղազրութիւն կը նկատուի:

Այս կ'անցնի նահանջի դրականութեան, որ կը բնորոշուի Ծահան Ծահնուրի «Նահանջը Առանց Երգի»ով, եւ այդ շրջանին յատուկ հոգեբանութեամբ: Հանդամանօրէն կը ներկայացնէ Ծահնուրի, Որբունիի եւ Ծուշանեանի դրականութիւնը, որ կը ներկայացնէ պարտուող, անձնատուր, եւ ճերմակ ջարդին զոհ գաղթահայութեան կեանքը՝ առաւելարար Ֆրանսայի մէջ: Յարդ ոչ ոք ուզած է պահ մը կանդ առնել, լրջօրէն անդրադառնալ, եւ կատարել կարեւոր սա հաստատումը. թէ նահանջը, կամ այդ հոգեբանութիւնը, յատուկ էր առաւելարար Արեւմտեան աշխարհին, ուր Հայութիւնը իսկպպէս կը ձուլուէր, կը նահանջէր, կը կորսուէր պարզօրէն: Բայց նոյնը չէր պարազան Միջին Արեւելքի մէջ, ուր Հայութիւնը, դերձ Արեւմտեան մշակոյթի եւ կեանքի հարթող ազդեցութիւններէն, իր վէրքերը կը լիզէր ու կը փորձէր վերականգնիլ: Ու փաստօրէն Տէր Զօրի անսպասէն վերապրողները, որոնք հաստատուեցան արաբական երկիրներուն մէջ, ճահանջեցին ու պահպանեցին լեզուն, բարքերը, աւանդութիւնները, որին, եւ ամէն ինչ որ հայկական էր: Մինչդեռ Ծահնուրի նշանաւոր ընդհանրացումը կը պոսար. «Կը նահանջեն ծնողք, որդի, զեռի, փեսայ, կը նահանջէ բարք, ըմբոստմ, բարոյական, սէր: Կը նահանջէ լեզուն, կը նահանջէ լեզուն...»:

Այս՝ որպէս միջանկեալ ճշդում, զոր պէտք է նկատի ունենանք, երբ կը դրենք մեր կամ դրականութեան պատմութիւնը, եւ խուսափինք անտեղի եւ անճիշդ ընդհանրացումներէ: Եւ ասոր մէջ Ծահնուրը չէ մեղաւորը, որովհետեւ ան կը գրէր Ֆրանսայի մէջ, Ֆրանսահայերուն մասին, եւ անկեղծ էր եւ ճիշդ՝ իր ընդլզումը:

Այս բաժնին մէջ հմտութեամբ կը ներկայացուի եւ կը վերլուծուի այդ շրջանի Ֆրանսահայ գրականութիւնը, որ միա՛յն Ֆրանսահայ գրականութիւն էր այն ստեղծողը, որովհետեւ Սփիւռքահայ գրականութիւն կոչուածը գոյութիւն չունէր տակաւին: Աւելի ուշ դատուեցաւ այդ տարադումը: Այսպէս՝ Շահնուբ, Որբունի, Շուշանեան, Հրաչ Զարգարեան, Նարգունի, Ա. Սեմա եւ Լաս (Լուիզա Ասլանեան): Վերջին երկուքը թէեւ, Ֆրանսահայ գրողներ ըլլալով հանդերձ, անոնց մշակած գրականութիւնը «նահանջի երգ»ին մաս չի կազմեր: Անոնք յեղափոխական, շարքային գրողներ էին աւելի, եւ ունէին այլ հետաքրքրութիւններ: Հայ վերի եւ մշակոյթի ծառայողներ — անպայման — բայց անոնց գործը հայկական մտասեւեւում չունէր: Եւ անոնց վաստակը, մեր կարծիքով, Սփիւռքահայ գրականութեան պատմութեան լուսանցքին վրայ հազիւ կարելի ըլլայ յիշել: Սիրան Սեղայի սալոնային գրականութիւնը եւս զարմանալի կերպով կը դատուի նոյն՝ նահանջի հոգեբանութեան արդասիք գրականութեան բաժնին մէջ: Մինչ կը մոտցուին կամ կ'անտեսուին՝ թէ՛ Նշան Պէշիկթաշեան եւ թէ՛ Կարապետ Փօլատեան: Իսկ ամենէն զարմանալին՝ Վահան Թէքէեանի պարագան է: Յաճախ, անուղղակի եւ դանդաղ անթիքներով յիշուելով ու վիպութեան կոչուելով հանդերձ, Գեղամ Սեւան ըստ երեւոյթին զինք սփիւռքահայ բանաստեղծ չի նկատեր: Եւ հետեւաբար՝ անոր գործը հանդամանօրէն չի ներկայացուիր ոչ մէկ բաժնի մէջ: Ճիշդ է, թէ Վահան Թէքէեան քանական թուականներուն չէ սկսած գրել, այլ ընդհակառակն՝ իր հասունութեան հասած բանաստեղծ էր արդէն, բայց 1920-1945 թթ. շարունակած է ստեղծագործել Սփիւռքի մէջ, եւ կարելոր դեր խաղացած է այդ ժամանակաշրջանի հայ գրականութեան կազմաւորման մէջ: Նոյնն է պարագան Արշակ Չօպանեանի եւ Յակոբ Օշականի, որոնք նոյնպէս լուսանցքային յիշատակութեան արժանացած են միայն: Կարելի չէ Սփիւռքահայ գրականութեան պատմութիւն գրել եւ դանց առնել Չօպանեանի անփոխարինելի դերն ու առաջնորդութիւնը՝ այդ գրականութեան կերտումին մէջ: Մեր կարծիքով ամբողջ բաժնի մը, կամ գէթ դուրս մը, պէտք է յատկացուէր Չօպանեանի առաքելութեան եւ անոր բարերար ազդեցութեան:

Գիրքին վերջին մէկ երրորդը ամբողջութեամբ յատկացուած է 1930-1945 թթ. երկարաձգուող ժամանակաշրջանի բանաստեղծութեան, կամ մենք կը նախընտրենք ըսել՝ բանաստեղծական ճիգին: Այն ճիգը (խորխորումը, եթէ կ'ուզէք), որ սկսած էր 1930 թ.էն ալ առաջ: Այդ «բանաստեղծութիւն»ը, իր բոլոր անուններով, մոտցուած է արդէն եւ չի կրնար մաս կազմել մեր գրականութեան: Ժամանակը իր վճիռը արձակած էր անոնց դէմ ասկէ քառորդ դար առաջ

խիւ, առանց սպասելու քննադատի խօսքին կամ դրականութեան պատմադիրին: Այսօր ո՞վ կը յիշէ Արմէն Սարոյի, Արաքսի Վարուժանի, Անտոն Կաղելի, Յովհաննէս Մահտեսեանի, Լեւոն Նալբերցի ու նոյնիսկ Արմէն Անոյշի նման անուններ: Կան տակաւին բազմաթիւ ուրիշ ու նոյնքան անկարեւոր անուններ, որոնք ուսումնասիրութեան նիւթ դարձած են՝ պարզօրէն փաստելու համար, թէ՛ անոնց դրածը բանաստեղծութիւն չէր: Փաստելու ի՞նչ հարկ: Անոնց դործին որակը փաստած էր արդէն ատիկա եւ դատապարտած զանոնք վերջնական մոռացումի: Գեղամ Սեւանի մտահորութիւնը այլ եղած է անչուշտ, եւ իր իսկ հաստատումով, տեղ տուած է անոնց՝ հակադրելու զանոնք միւսներուն, որոնք իր կարծիքով կազմած են այդ շրջանի բանաստեղծութեան ողնասիւնը: Անտեղի վատնում: Կարելի էր կեդրոնանալ միւսներուն վրայ եւ աւելի մանրամասնօրէն վերլուծել այս վերջիններուն դործը ու դատումներ կատարել մանաւանդ:

Մեր կարծիքով աշխատասիրութեան այս մասը կը մնայ թերի, եւ չ'արգարացնէր մեր ակնկալութիւնը: Մակերեսային եւ խճողուած մէջբերումներ կ'ընէ, առանց վերլուծելու կամ դրական դատումներ կատարելու՝ անոնց իսկական արժեւորումը կարելի դարձնելու համար: Այս հատկնալի կը դառնայ, երբ նկատի ունենանք իր մօտեցման եղանակը: Գեղամ Սեւանի դրական չափանիշը այս պարագային կարծէք հայրենասիրութիւնն է: Աւելի ճիշդ բնորոշելու համար՝ Հայաստանի կողքին կանպնած ըլլալը: Գրողը կամ բանաստեղծը, եթէ ընդունած է Սովետական Հայաստանի իրականութիւնը, հոգ չէ թէ՛ նոյնիսկ յապաղումով, վաւերական բանաստեղծ է: Թող ներուի մեզի տարակարծիք ըլլալ եւ հաստատել, թէ՛ դրական ստեղծագործութեան մը արժէքը չի չափուիր հայրենասիրութեամբ կամ այսպէս կոչուած «դաւաճանութեամբ»: Հայրենասիրութիւնը բաղձալի է — ի՞նչ խօսք — բոլորին համար, բայց երբեք դրական չափանիշ չէ: Այլսպէս ինչպէ՞ս պիտի կարենայինք դատել Մեծարեւոյի կամ Զարիֆեանի բանաստեղծութիւնը, օրինակի համար: Կամ՝ օտար դրականութիւնը, ուր հայրենասիրութիւնը կամ հայրենասիրական դրականութիւն կոչուածը ոչ տեղ ունի, եւ ոչ ալ գոյութիւն: Այլ հարց, թէ՛ հայրենասիրութիւնը ինչպէ՞ս կ'ըմբռնէ եւ կը սահմանէ այս կամ այն գրողը, եւ այս պարագային՝ Գեղամ Սեւան:

Հարկ չենք նկատեր անուններ թուելու եւ բաղդատութիւններ ընելու, եւ կը բաւականանանք միայն հարց տալով, թէ՛ ինչպէ՞ս կարելի է Կարապետ Սիտալն ու Յակոբ Գույումճեանը բանաստեղծ նկատել ու դասել զանոնք Նիկողոս Սարաֆեանի, Ժազ Յակոբեանի եւ Մուշեղ Իշխանի կարգին, միաժամանակ բոլորովին զանց առնելով Ահարոնը: Մանաւանդ երբ կարեւորութեամբ նկատի կ'առնուի Կոս-

տան Չարեան բանաստեղծը, որ Ահարոնի սերնդակից էր Վերջին հաշուով:

Կը կատարենք այս դիտողութիւնները, յուսալով որ Գեղամ Սեւան կ'ամբողջացնէ իր այս աշխատասիրութեան երկրորդ մասը (1945-1980 թթ.), որ կրնայ այս իմաստով շատ աւելի փորձանարար ըլլալ եւ զինք առաջնորդել ոչ-գրական եղբակացութիւններու: Այս անպայմանօրէն կրնայ Վրիպեցնել այսքան կարեւոր եւ լրջութեամբ սկսուած դործ մը իր բուն նպատակէն, եւ դարձնել զայն խոցելի:

ԳԷՈՐԳ ԱՃԵՄԵԱՆ